

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ SİYASİ PARTİLERİ

Mehmet OKUR*

I. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti

Birinci Jön-Türk hareketinin faaliyetleri sonucunda 1876'da ilan edilen I. Meşrutiyet, fazla uzun sürmemiş, 1877-78 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken, Sultan II. Abdulhamid'in 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ı tatil etmesiyle son bulmuştu.

Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla başlayan Sultan Abdulhamid'in istibâdı, Jön-Türk hareketinin ikinci defa örgütlenmesini önleyemedi. Mayıs 1889'da yani Fransız İhtilali'nin 100. yıldönümünde İstanbul'daki Askeri Tıbbiye Mektebi'nden Ohrili İbrahim Temo, Arapkili Abdullah Cevdet, Diyarbakır'lı İshak Sukuti, Kafkasya'lı Mehmet Reşit önderliğindeki öğrenciler "İttihad-ı Osmanî" adında bir cemiyet kurdular.¹

II. Jön-Türk (Genç-Türk) hareketinin önde gelenlerinden çoğu Sultan Abdulhamid'in akademilerden (Galatasaray Lisesi'nden, Harp Akademisi'nden, Mülkiye'den ve Askeri Tıp Okullarından) yetişmişlerdi. Bu harekete katılanların bir kısmı da, Mithat Paşa'nın sadrazamlığından ve Kanun-i Esasi'den düş kırıklığına uğramış kişilerden oluşmaktaydı.²

1895'e kadar örgütlenme faaliyetleri ile uğraşan Cemiyet³, daha sonra, Paris'te yaşayan ve bir süre sonra "Meşveret" gazetesini çıkaracak olan Ahmet Rıza Bey ile birlikte hareket ederek "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını kabul etmiştir.⁴ Bu arada örgüt içinde anlaşmazlıklar başgöstermiş ve Ahmet Rıza'ya ilk rakip Mizancı Murat olmuştu. Eski mülkiye mezunu Kafkas kökenli Mizancı Murat, önce İstanbul'da sonra da Kahire'de (1895) çıkardığı Mizan'ın yöneticisi olarak üne

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Araştırma Görevlisi

¹ İbrahim Temo, İttihat ve Terakki Anıları, İstanbul, 1987, s.13; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, 1995, s.108; Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara, 1996, s.194-195.

² Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.II, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1994, s.311.

³ Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), İstanbul, 1996, s.129.

⁴ A. Bedevi Kuran, Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul, 1948, s.60-61.

kavuşmuştu. Ancak, II. Abdulhamid tarafından ikna edilerek yurda dönmesi cemiyet içindeki nüfuzunun bitmesine neden oldu.⁵

II. Mahmut'un torunu ve padişahın kız kardeşinin kocası Damat Mahmut Paşa, padişahı tutmaktan vazgeçince İttihat ve Terakki hareketi yeniden canlandı. Zira, Mahmut Paşa'nın Anayasa'yı destekler tavrı alması, sarayın gözünden düşmesine neden olmuş, O da beraberinde oğulları Prens Sebahattin ve Lütfullah olduğu halde Fransa'ya kaçmıştı. Mahmut Paşa ve oğlu Prens Sebahattin ilk başlarda Ahmet Rıza'nın yanında yer aldılarsa da daha sonra ona rakip olarak ortaya çıktılar.⁶

Prens Sebahattin ile Ahmet Rıza arasındaki görüş ayrılıkları giderek derinleşiyordu. Bu durumu gidermek için yapılan kongreler (1902 ve 1907 Kongreleri) ise bölünmeyle sonuçlanmıştır.⁷

Bu arada 1906 yılının Eylül ayında Selanik'te üyelerinin çoğunluğunu askerlerin teşkil ettiği "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" kurulmuştu. Kurucuları arasında; İsmail Canbolat, Mithat Şükrü, Bursalı Tahir, Talat Bey (Sadrazam Talat Paşa), İsmail Hakkı, Ömer Naci ve Kâzım Nami gibi II. Meşrutiyet hareketinin önde gelen kişileri de bulunuyordu.⁸ Bu cemiyet, Eylül 1907'de Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşmiştir ki, bu durum cemiyeti ihtilalcileştiren önemli bir adımdı. Cemiyet bundan sonra, İttihat ve Terakki adını aldı. Artık, inisiyatif sivillerde değil askerlerdeydi ve meşrutiyeti onlar ilan ettireceklerdi.⁹

1908 yılında gerek içerde ve gerekse dışarda gelişen olaylar üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti harekete geçmeye karar verdi. Aralarında Niyazi Bey, Enver Bey ve Mustafa Kemal gibi ünlü subayların da bulunduğu askeri gruplar, ayrı ayrı fakat eş güdümlü bir harekâtle harekete geçtiler ve 23 Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koydurtmayı başardılar.¹⁰

Kanun-ı Esasi'nin yeniden ilan edilmesiyle (23 Temmuz 1908) Osmanlı İmparatorluğu tekrar seçim sürecine girmiştir. 28 Temmuz'da Dahiliye Nazırı tarafından sadrazama sunulan seçim yasası tasarısı, 2 Ağustos'ta Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve 3 Ağustos'ta da padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹¹

⁵ Eric von Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 1995, s.132.

⁶ Shaw, *Modern Türkiye*, s.313.

⁷ A. Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1956, s.321-322.

⁸ K. Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul, 1993, s.131; Tunaya, *Siyasi Partiler*, s.113-114; Eric von Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık (Çev: Nüzhet Salihoglu)*, İstanbul, 1995, s.72.

⁹ Tanör, *Anayasal Gelişmeler*, s.134.

¹⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye*, s.135-136.

¹¹ Fevzi Demir, *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 1994, s.24-25.

Mebusan Meclisi'nin feshine ilişkin yorum yetkisi kısıtlanıyor ve padişahın yetkisi arttırılıyordu.

3 Ocak 1912'de başlayan görüşmelerde istenilen değişiklik yapılamadı. Bunun üzerine yapılan başka bir düzenleme sonucunda - toplantı yeter sayısının sağlanamaması ve değişiklik için gerekli oy sayısının bulunamaması meclisin feshine neden olacaktı.- 18 Ocak 1912'de meclisin feshine karar verildi.¹⁷

1912'de yapılan seçimi İttihat ve Terakki ezici bir çoğunlukla kazandı. 284 mebusan yalnızca küçük bir azınlığı İtilâfçılar oluşturuyordu.¹⁸

İttihat ve Terakki, seçimi kazanmasına rağmen düzen sağlanamamıştı. İç ve dış gelişmeler karşısında başarısız kalan Mehmed Sait Paşa Hükümeti, istifa etmek zorunda kaldı. Onun yerine kurulan Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti döneminde ise meclis yeniden feshedildi.¹⁹ Böylece İttihat ve Terakki'nin gücü tekrar kırılmış oldu. Ancak Balkan Savaşları esnasında izlenen siyaset, İttihat ve Terakki'nin yeniden iktidara gelmesini sağladı. Zira hükümet, büyük devletlerin barış tekliflerini kabul ederek Midye - Enez Hattı'nın batısını Balkan Devletleri'ne bırakıyordu. Bu, kamuoyunda kabul edilemeyecek bir husustu. İkinci kez iktidara gelen Kâmil Paşa Kabinesi'nin bu siyaseti hükümet darbesi için fırsat bekleyen İttihat ve Terakki mensuplarını harekete geçirdi ve 23 Ocak 1913'te yaptıkları Bâbüâli Baskını ile iktidarı ele geçirdiler.²⁰

1913 yılı İttihat ve Terakki için bir dönüm noktası olmuştur. Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti, gizli bir örgüt yapılanmasından çıkıp siyasi partiye dönüşmeye başlamıştır. Fakat şurası bir gerçek ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti 1918'in sonuna kadar açık bir siyasi parti kimliğine bürünmemiş ve yarı gizli bir örgüt olarak kalmıştır.²¹

İttihat ve Terakki, 1914 seçimlerine tek parti olarak katılmış ve doğal olarak meclisin büyük bir çoğunluğuna sahip olmuştur.²²

İttihat ve Terakki'nin iktidar mücadelesini kısaca izah ettikten sonra programını ve kongrelerini de şu şekilde özetleyebiliriz.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908'de parlamento faaliyetine başlarken ilk programında, "Mesai-i Esasi'sini" şu noktalara isnad ettireceğini vadedmişti:

1-Siyasi sahada ıslahat,

¹⁷ Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, s.123; Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki (1908-1914) (Çev.: Nuran Yavuz), İstanbul, 1984, s.129-130.

¹⁸ Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki, s.132.

¹⁹ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.154.

²⁰ Ahmad, İttihat ve Terakki, s.137-146.

²¹ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.155.

²² Demir, II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri, s.187.

sebebi Türk Ordusunun ve müttefiklerinin Kırım'daki zaferleri hakkında her tarafa yayılan haberler olmuştu.

Prens Bebutof, Kürtleri Rus arazisine nakletmekten ziyade, böyle hareketsiz kalmalarını kendileri için daha faydalı buluyorlardı.⁴⁰ Rusya, gerek tarafsız kalan gerek kendisi ile savaşan Kürtleri kendi safına çekmek için gereken çabayı harcamaya devam ediyordu. Özellikle Petersburg, bu durum üzerinde önemle duruyordu.⁴¹ Bu faaliyetlerinin semeresini Ruslar, harpte iki Kürt alayı teşkil ederek elde ettiler.⁴² Daha evvel Rus vatandaşlığını kabul etmiş olan Kürtlerden oluşan iki birlik bu savaşta politik ve fiili bakımından önemli rol oynadılar.

Bu kuvvetlerden birisi Ahmet Ağa'nın diğeri ise Cafer Ağa'nın kumandasında idi.⁴³ Bu alaylara Kars'tan Soğanlı Dağı'nın öte tarafındaki Türklerin ihtiyatını mahvetmek üzere keşif harekâtı görevi verilmişti.⁴⁴

Beyazıt kolunda bulunan askeri fırkanın Köprüköy'e çekilmesi üzerine Muravyef, Kars karşısındaki ordusundan Soğanlı Dağı'nın berisinde bulunan Yeniköy taraflarını Kürtlerden ve diğer azınlıklardan teşkil ettikleri bir müfrezeyi sevk ederek oradaki zahire ve erzak ambarlarıyla civar köylere büyük hasar verdirdi.⁴⁵

Doğu Anadolu cephesinde cereyan eden muharebelerde Kürtlerin ekserisi Türk ordusunun dışarı olduğu mağlubiyetlere karşı yalnız la-kayd kalmayıp, hatta Rusya tarafına geçerek Türk ordusuna şiddetli darbeler vurmaktan çekinmediler. Nizamiye kıtalarının tazyiki ile Türkiye müdafaa hatlarını ikmal eden Kürtler, Türk ordusuna pek az fayda temin etmişlerdi.⁴⁶ Doğu Anadolu aşiretlerinden oluşturulan başı bozuk askerleri, gerek yol esnasında gerek buldukları mahallelerde Müslüman ve Hıristiyan halkın can, mal ve ırzına tasallut ettikleri gibi,⁴⁷ Rusların Erzurum'a yönelik geliştirdikleri harekât esnasında da hiç ateş etmeden dağılarak memleketlerine firar etmişlerdir.⁴⁸

Kısacası, bu harpte de Ruslar, Kürt aşiretleri üzerinde oldukça etkili oldular. onların bu harpte pasif davranmalarını sağladıkları gibi, teşkil ettikleri Kürt alayları ile Harekât-i Harbiye sahasında keşif ve yıpratma hareketinde bulundular. Kürt

⁴⁰ P. Averyanof, 19. Asırda Rusya-Türkiye-İran Muharebeleri, s.63.

⁴¹ Halfin, XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler, s.57.

⁴² V. Minorsky, "Kürtler", İA, VI, s.1106; Halfin, XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler, s.56.

⁴³ Halfin, XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler, s.56.

⁴⁴ P. Averyanof, 19. Asırda Rusya-Türkiye-İran Muharebeleri, s.76.

⁴⁵ BOA, İ.DH, Nr:21239, 25 Zilkade 1271 (9 Ağustos 1855) tarihli Erzurum Eyalet Meclisi'nin mazbatası.

⁴⁶ P. Averyanof, 19. Asırda Rusya-Türkiye-İran Muharebeleri, s.76.

⁴⁷ -----Muharrerat-ı Nadire, C.IV, s.144.

⁴⁸ Fevzi Kurdoğlu, 1853-1855 Türk-Rus Harbi ve Kırım Seferi, İstanbul 1927, s.16.

gönüllülerinden oluşturulan iki alay, Rusya için sadece askeri yönden değil, politik açıdan da büyük önem taşımıştır. Bedir Han'ın yeğeni ve eski rakibi, halkça iyi tanınmış Yezdan-Şir'i tahrik ederek, Bohtan'da büyük bir ayaklanma çıkarttılar ve böylece Osmanlı Devleti'ne bu bölgede zor anlar yaşattılar.

merkeziyetçiliği savunuyorlardı. Bu da imparatorluğun Türk olmayan nüfusunun onları desteklemelerine yol açıyordu. Aynı zamanda hükümet müdahalesinin çok az olduğu serbest bir ekonomik sistemi savunuyorlardı.³⁰

Prens Sebahattin ve yandaşlarının kurduğu Osmanlı Ahrar Fırkası ile İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 seçimleri için kıyasıya bir mücadeleye girdiler. Ahrar Fırkası, yaptığı seçim kampanyalarında, seçime katılan kendi adayları ile İttihat ve Terakki adayları arasında fikir ayrılığı olmadığını vurguluyordu.³¹ Buna rağmen İttihat ve Terakki karşısında başarılı olamadılar ve meclise ancak bir aday sokabildiler. Ancak şurası bir gerçek ki, seçilenlerin çoğu samimi İttihatçı değildi. Nitekim bu kesim kısa bir süre sonra Ahrar Fırkasına geçtiler. Bunların çoğunluğunu Arnavut, Arap, Rum ve Ermeni mebuslar oluşturuyordu.³²

Sait Paşa'dan sonra sadrazamlığa getirilen Kâmil Paşa'nın mecliste büyük bir çoğunluğun desteği ile güvenoyu alması Ahrar Fırkasını umutlandırmıştı. Zira Kâmil Paşa, ittihatçılardan çok liberelelerden yanaydı ve seçimlerde de adaylığını Ahrar Fırkası'ndan koymuştu. Ancak liberallerin sevinçleri fazla uzun sürmedi. Kâmil Paşa'nın icraatlarını beğenmeyen İttihat ve Terakki Cemiyeti desteğini çekince hükümet düştü.³³

Seçimlerde başarısız olan ve hükümetten de düşürülen Ahrar Fırkası, iyice hırçınlaştı. Bu amaçla gericilerle beraber hareket eden fırka 31 Mart Ayaklanması'nın çıkmasında önemli rol oynadı.³⁴ Bu isyan süresince, İngiliz Sefaresi Ahrar'cılara ilgi ve destek gösterdi. Hatta Ahrar Fırkası Başkanı İsmail Bey'in rızası üzerine isyanın meşruiyeti tehlikeye düşürmediğini halka anlatması için Makedonya'daki İngiliz temsilcisi Lowther'e talimat gönderdi. Ancak istenilen sonuç alınamadı ve bu ayaklanma partinin sonunu hazırladı.³⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından takibata uğrayan Ahrar Fırkası mensuplarının birçoğu yurt dışına kaçtı. Nihayet 1910 seçiminde memlekete dönen Nurettin Ferruh Bey tarafından, fırkanın siyasi faaliyetlerine son verildiği duyuruldu.

İstibâda karşı, askeri kuvvetten ziyade efkâr-ı umumiyyeye istinad etmek arzusu, muhalefetin silahla değil, fikirle yapılması ve münevverler tarafından benimsenmesi, ilk muhalefet partisi olan Osmanlı Ahrar Fırkası lehine kaydedilmesi gereken hususlardı.³⁶

³⁰ Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizme, s.10.

³¹ Aykut Kansu, 1908 Devrimi, İstanbul, 1995, s.278.

³² Tunaya, Siyasi Partiler, 241.

³³ Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizme, s.13-14.

³⁴ Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, s.143-145.

³⁵ Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizme, s.145.

³⁶ Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.246.

III. Osmanlı-Demokrat Fırkası:

Bu fırka, İbrahim Naci, Girit'li Ali, Fuat Şükrü, Dr. Rıza, Pertev Tevfik, Yenişehirli Salih ve Mustafa Beyler tarafından kurulan "Selamet-i Umumiye" kulübünün Dr. Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo Beyler tarafından siyasi fırkaya dönüştürülmesiyle teşekkül etmiştir (6 Şubat 1909). Fırka henüz programını neşredip resmen teşekkül etmeden 31 Mart Hadisesi patlak vermiştir. İstanbul'un maruz kaldığı bu karışıklıklarda fırkanın mensupları irtica aleyhine çalışmışlardır.

Fırka, 1908 seçimlerine iştirak edememiş ve mecliste bir guruba sahip olamamıştır. Mebusan Meclisindeki tek mümessili Şakir Tali Bey'di.³⁷ Osmanlı-Demokrat Fırkası, parlamentoda İttihat ve Terakki'den ayrılan ve çoğunu sarıklıların oluşturduğu Ahali Fırkası'na yakın bir politika izlemiştir.³⁸

Fırka, elemanlarının dağılması ve muhalefet faaliyetlerinin sürekli olarak baltalanması dolayısıyla 1326 (1910) tarihinde çalışmalarını tatile mecbur kalmış, ancak, 1327 (1911) tarihinde tekrar faaliyete geçmiştir.

Osmanlı-Demokrat Fırkası kısa ve kesintili faaliyet süresi içinde kendini 1327 (1911) senesi içinde Hürriyet ve İtilâf kütlesine akan selden kurtaramamış ve 22 Teşrin-i Sani 1327 (5 Aralık 1911) tarihinde yapılan bir içtimada Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katılma kararı almış ve durum taşra teşkilatlarına bildirilmiştir. Fırka'nın bazı mensupları ise Osmanlı Sosyalist Fırkası'na geçmişlerdir.³⁹

IV. İttihad-ı Muhammedi Fırkası:

23 Mart 1325 (5 Nisan 1909)'da Volkan Gazetesi sahibi Derviş Vahdetin tarafından kurulan fırka, aşırı dinci grupları etrafında topladı. İttihat ve Terakki'nin siyaseti ve din dışı dünyevi yaklaşımlarına karşı diğer muhaliflerle beraber büyük bir propaganda faaliyetlerine başladı.⁴⁰

İttihad-ı Muhammedi'nin yayın organı olan Volkan Gazetesi, 31 Mart Ayaklanması'nın çıkmasında etkili olmuştur. Halka parasız dağıtılan Volkan Gazetesi'nin mali kaynağı nereden aldığı kesin olarak bilinmemekle beraber, Sultan II. Abdulhamid'den ve İngilizler'den almış olabileceği kuvvetle muhtemeldir.⁴¹

Seçimlerle pek ilgilenmeyen fırka, Osmanlı Parlamentosu'nda tesirli bir gruba sahip olamamıştır. Fırka, İttihat ve Terakki'ye karşı sert muhalefetini Volkan Gazetesi aracılığıyla yapmıştır. Volkan Gazetesi'ne göre, ilerleyememenin asıl sebebi İttihat ve Terakki'nin oligarşisidir. Volkan ailesi, İttihat ve Terakki

³⁷ Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.254-256.

³⁸ Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, s.120.

³⁹ Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.258-259.

⁴⁰ Zürcher, Modernleşen Türkiye, s.143-144.

⁴¹ Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizme, s.18; Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, s.109.

meşrutiyetine bir de isim bulmuştur: “Şeytanlar Devri”. Onlara göre Jön Türkler, gördükleri üç günlük tahsille ulemaya hor gözle bakan cahil insanlardı.⁴²

Volkan’a göre 31 Mart Olayı ile beklenen hedefe ulaşılmıştır. Dolayısıyla Volkan’ın elemanları birer kahramandır. 31 Mart Hadisesi’nin bayraktarı olan fırka, bu hadise kadar yaşamış ve Hareket Ordusu’nun tenkilini müteakip feshedilerek Derviş Vahdeti başta olmak üzere bazı ileri gelenleri idam edilmişlerdir.⁴³

V. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası:

Bu fırka, İsmail Kemal Bey, Nafî Paşa, Hasan Bey, Mehdi Bey, Şükrü El-Aseli ve Rüşdi Beyler tarafından Kasım 1909’da İstanbul’da kurulmuştur. Meclis-i Mebusan içinde kurulan ilk muhalefet olan Hürriyetperveran Fırkası, evvela İbrahim Hakki, sonra Sait Paşa Kabineleri’ne karşı muhalefet safında yer almıştır.

Tanzimat, Zühre, Merih, Islahat, Maşruk ve Tesirat Gazeteleri tarafından desteklenen fırkanın Rize ve Basra’da da şubeleri mevcuttu. Fırka azalarının mevcudu kesin olarak bilinmemekle beraber, muhtelif havadisler ile gazeteler bu adedi otuzdan elliye, hatta yetmiş seksene kadar çıkarmışlardır. Basra Şubesi’nin aza sayısı ise yüzyetmiş olarak gösterilmektedir.

Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, 1911 Kasım ayı başlarına kadar müslim ve gayri müslim ekaliyete mensup mebuslardan kurulu bünyesiyle yaşamış, daha sonra da Hürriyet ve İtilâf Fırkası’na iltihak kararı almıştır.⁴⁴

VI. Islahat-ı Esasiye Osmaniye Fırkası:

1909 senesi sonunda Paris’te kurulan cemiyet’in reisi Stokholm eski elçisi Şerif Paşa idi. Diğer elemanları ise, Ali Kemal, Mevlanzade Rıfat, Pertev Kemal ve Dr. Refik Nevzat Beylerdi.

Fırka’nın Paris’te neşrettiği Yeni Yol ve Meşrutiyet adlarında iki yayın organı mevcuttu.

Fırka’nın nerelerde teşkilatlandığı ise tam olarak bilinmemektedir. Bazı gazetelerin iddialarına göre fırkanın memleket içinde iki kolu vardı. Bunlar; Dr. Rıza Nur ve Mustafa Natık kolları. Yine fırkanın Mevlanzade Rıfat tarafından kurulan “Yapıcılar Cemiyeti” ile ilgili olduğu iddia edilmiştir.

Görüldüğü üzere Islahat-ı Esasiye Osmaniye Fırkası, memleket dışında kurulmuş ve ciddi bir siyasi parti olmaktan uzak kalmıştır. Zaman zaman memleket

⁴² Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler, s.263-264.

⁴³ Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler, s.269-270.

⁴⁴ Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler, s.277-281.

içindeki muhalefetle temas etmişse de pek etkili olmayarak siyaset sahnesinden çekilmiştir.⁴⁵

VII. Ahali Fırkası:

8 Şubat 1325 (21 Şubat 1910)'de İstanbul'da kurulan fırkanın belli başlı idarecileri şunlardır: Reis: Gümülcine Mebusu İsmail Bey, diğer azalar; Karesi Mebusu Vasfi, Trabzon Mebusu Ferhat, Erzurum Mebusu Şevket, Bursa Mebusu Ömer Lütfi, Konya Mebusu Zeynel Abidin, Tokat Mebusu Mustafa Sabri, Karahisar Mebusu Fevzi ve Sivas Mebusu Şükrü Beylerdi.⁴⁶

Ahali fırkası, Meclis-i Mebusan içinde kurulmuş meşrutiyetin ikinci muhalif partisidir. Yukarıda zikredilen kurmaylar, daha önce İttihat ve Terakki'ye mensup milletvekilleri idi. Bu fırkanın meclis dışında örgüt temeline dayalı önemli bir gücü yoktu.⁴⁷

Meclis içinde İttihat ve Terakki'ye karşı oldukça sert muhalefet yapan bu fırkayı destekleyen belli başlı yayın organları, Yeni Gazete, Sada-yı Millet, İkdam ve Yeni İkdam gazeteleriyle sosyalist iştirak mecmuasıdır.

Fırka, 1911 senesine kadar meclis içi faaliyetine devam etmiş, yaklaşık iki sene kadar yaşadktan sonra birleşik muhalefet kütlesi olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katılmıştır.⁴⁸

VIII. Osmanlı Sosyalist Fırkası:

Osmanlı Sosyalist Fırkası, Eylül 1326 (1910)'da İstanbul'da kuruldu. Fırkanın kurucularından bazıları şunlardı: Reis: Hüseyin Hilmi, azaları; Namık Hasan, Pertev Tevfik, İbnül Tahir, Baha Tevfik ve Hamid Suphi Beylerdi.

Meşrutiyetin tekrar ilanıyla çeşitli hürriyetlerde kaydedilen inkişaf, bilhassa cemiyet hürriyeti'nin kabulü, çeşitli doktrin ve programa sahip partiler arasında, Sosyalist Parti'nin çıkmasını da mümkün kılmıştır. Meşrutiyet'in ilanından sonra başlayan grevler, fırkanın en önemli malzemesi olmuştur.

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Mebusan Meclisi'nde bir grubu bulunmadığı gibi kendisine sonradan iltilhak eden mebus da olmamıştır. Bununla beraber İttihat ve Terakki karşısında muhalefetle beraber hareket etmiş ve çıkarmış olduğu gazetelerle onları tenkit etmiştir.

⁴⁵ Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s., 285-291.

⁴⁶ Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.294.

⁴⁷ Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, s.120.

⁴⁸ Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.295-299.

Sosyalizm ve enternasyonel hareketlerinin süratle inkişaf ettiği bir devrede, Osmanlı Sosyalist Fırkası teşkilat kuramamıştır. Yalnızca Paris'te bir şube açılmış, o da programı bakımından merkezle ters düşmüştür. Zira, merkezin programı çok sınırlı iken, Paris şubesinin programı Marksizm esaslarına sıkı sıkıya bağlı idi. Nitekim Paris şubesinin yayın organı olan Beşeriyet Gazetesi'nin ülkeye girmesi yasaklanmıştır.

Fırka, feshedilmemiş, reis ve elemanlarından Hüseyin Hilmi, İsmail Faik, Hamid Suphi'nin sürgüne mahkum edilmeleri üzerine idaresiz kalmıştır. Sürgünden sonra yeniden partinin başına geçen Hüseyin Hilmi, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katılmıştır.⁴⁹

IX. Hürriyet ve İtilâf Fırkası:

17 Aralık 1908 seçimleri sonrasında açılan Meclis-i Mebusan'da İttihat ve Terakki adayı çoğunlukta idi. Ancak İttihat ve Terakki'ye mensup milletvekilleri arasında dahi bir birlik yoktu. Böyle bir yapı içinde ayrı ayrı siyasi grupların oluşması kaçınılmazdı. Ancak Hürriyet ve İtilâf Fırkası kuruluncaya kadar İttihat ve Terakki'ye muhalif olarak kurulan siyasal partilerin hiçbiri cemiyetin ürkeceği bir güce sahip olamamışlardır. Bunların siyasal hayatımızda farklı siyasal düşünceleri sergilemekten başka bir işlevinden söz etmek mümkün değildir. Hatta bunların bazılarının iktidar isteklerinden bile söz etmek fazla olur.⁵⁰ Bunların bir kısmını kısa bir şekilde yukarda tanıtmıştık.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kuruluş tarihi Osmanlı Devleti açısından oldukça karışık döneme rastlamıştır. Zira, İtalya savaş ilan edip, Afrika'daki son Osmanlı eyaleti olan Trablusgarp'ı işgale başlayınca Sadrazam Hakkı Paşa 29 Eylül 1911'de istifa etti.⁵¹ Yerine Sait Paşa görevlendirildiyse de muhalifler tarafından hiç de olumlu karşılanmadı. Muhalifler, kurtuluşun Kâmil Paşa'nın iktidara gelmesiyle gerçekleşeceğini ileri sürüyorlardı. Padişahın da aynı düşüncede olması İttihat ve Terakki'yi harekete geçirdi ve daha önce istemedikleri Sait Paşa'yı sadrazamlığa tayin ettirdiler.⁵²

Ülkenin içinde bulunduğu bu şartlar muhalefetin iyice artmasına neden oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden nefret etmelerinin dışında hemen hemen hiçbir konuda ortak noktaları olmayan muhafazakârlar ve liberallerden oluşan grup⁵³ 21 Kasım 1911'de Türkiye'nin ilk büyük muhalefet partisini kurdu.

⁴⁹ Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.303-309.

⁵⁰ Ali Birinci, "Hürriyet ve İtilâf Fırkası", Tarih ve Toplum, VII/41, Mayıs 1987, s.17-24.

⁵¹ Zürcher, Modernleşen Türkiye, s.152.

⁵² Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, s.121.

⁵³ Zürcher, Modernleşen Türkiye, s.152.

Yeni partinin kurucuları: Emekli Miralay Sadık, Sinop Mebusu Rıza Nur, Dersim mebusu Lütfi Fikri, Gümtülcine Mebusu İsmail, Şam Mebusu Şükrü El Aseli, Ankara Mebusu Mahir Sait, Edirne Mebusu Rıza Tevfik, Aydın Mebusu İsmail Sıtkı, Priştine Mebusu Volsetrinli Hasan, Şair ve Yazar Hüseyin Siret, Kemal Mithat, Yazar Tahir Hayrettin, Meclis-i Ayan üyelerinden Damat Ferit, Müşir Fuat Paşa ve Süleyman Paşa olarak belirtilmişti.⁵⁴

Fırka, kuruluşunun üçüncü gününde reis ve reis vekillerini seçmek için Şehzadebaşı'nda Fırka merkezi olarak kiralananan binada 24 Kasım 1911 (11 Teşrin-i sani 1327) tarihinde toplandı. Bu toplantıda Ferit Paşa reiliğe seçildi. Reis-i saniliklerden birine Sadık Bey getirilirken, diğeri fırkaya katılacak anasırdan birinin getirilmesi düşüncesiyle münhal bırakıldı.⁵⁵

Meclis-i Mebusan içerisindeki muhalif partilerden Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali Fırkaları yeni partinin kuruluşuna katılırken, ittihatçıların milliyetçi görüntüsüne karşı, Osmanlı birliği içerisinde yaşayan Rum, Bulgar, Arnavut, Ermeni ve Arap mebuslarının büyük bir bölümü partiye geçmiş, bu arada mecliste yer alan Hizb-i Müstakil grubu da partinin meclisteki grubuna güç kazandırmıştı. Meclis dışında ise sosyalistlerden ilmiye sınıfına kadar hemen hemen bütün ittihatçı muhalifleri bu partiyi destekliyordu.

Bir partiden çok, her türlü düşünceyi ve eğilimi içeren bir blok hareketini andıran bu yeni oluşuma, başta Şehzade Vahdettin olmak üzere saraya mensup birçok kişi destek veriyordu.

Partinin tüzük ve programı, temelde liberal ekonominin kuralları ile ayrılıkçı akımları cesaretlendirecek ilkeleri kapsamaktaydı. Programda kapitülasyonlara ait hiçbir hüküm yoktu. Yeni parti iktidara gelse bile bunların hiçbirini yapacak durumda değildi. Zira, yapısı itibarıyla tam bir karmaşa yuvasıydı.⁵⁶ Fırka dış politikada Avrupa devletlerini ve bilhassa İngiltere'yi ürkütecek siyasi kararlara karşıydı.⁵⁷

1908 umumi seçimleri sonucu meclise giren milletvekillerin oluşturduğu Hürriyet ve İtilâf Fırkası, ilk defa 1911 ara seçimine katılmıştır. Bu da Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'nın Londra'ya gitmesiyle boşalan İstanbul mebusluğu için yapılmıştı. Hürriyet ve İtilâf Fırkası, seçim kampanyalarında İttihat ve Terakki'ye yüklendiler. İtilâfçılara göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti iç ve dış politikada acz içindeydi ve Trablusgarp savaşı da bu başarısızlığın bir sonucuydu.

İtilâfçıların propagandaları etkili olmuş ve adayları Tahir Hayrettin Bey, İttihat ve Terakki'nin adayını bir oyla geçerek mebusluğu kazanmıştı. Bu sonuç

⁵⁴ Ali Birinci, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İstanbul, 1990, s.48; Tunaya, Siyasi Partiler, s.317.

⁵⁵ Birinci, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, s.49.

⁵⁶ Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, s.122.

⁵⁷ Birinci, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, s.58.

İtilâfçılarda sevinç, ittihatçılarda panik yaratmıştı.⁵⁸ Nitekim Meclisteki kontrolü giderek kaybettiğini anlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti meclisi fesh edip, seçime gitmeye karar verdi. Ne var ki bu kararın da yaşama geçirilebilmesi için Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin değiştirilmesi gerekiyordu. Bu madde, 1876 Anayasası'nda hükümet ile meclis arasındaki bir anlaşmazlıkta, hükümet kararında ısrar ettiği ve mecliste bu teklifi kesinlikle reddettiği takdirde padişahın meclisi dağıtabileceğini öngörüyordu. 1909'da yasama organında yapılan bir değişiklikle bu madde şu şekle sokulmuştu: "Hükümet ile meclis arasındaki bir anlaşmazlıkta hükümet kararında diretir ve meclis tarafından kesin olarak iki kez reddedilirse, hükümet meclisin kararını kabul veya istifa etmek zorundaydı.Yeni hükümet de aynı şekilde direktirse ancak o zaman padişah tarafından yeniden seçimler yapılmak üzere meclisi dağıtabilirdi."

İttihatçılar tekrar eski duruma geçmek için teklif verince mecliste sert tartışmalar oldu. Değişiklik önergesi kabul edilmemesine rağmen muhalefetin tutumu bir güvensizlik olarak değerlendirildi ve meclis yeniden seçime gidilmek üzere feshedildi(18 Ocak 1912).⁵⁹

Yeni seçimler İttihat ve Terakki'nin baskısı altında geçti. İttihat ve Terakki meclise 264 mebus sokarken, muhalefet 6 sandalyede kaldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimler sonucunda meclisteki çoğunluğu elde etmişti. Ancak, ülkenin içinde bulunduğu durum (Trablusgarp Savaşı ve Rumeli'deki Ayaklanmalar) onu zor durumda bırakmış ve desteklediği hükümet de istifa etmişti.⁶⁰

Sait Paşa'dan sonra iktidara gelen Gazi Ahmet Muhtar Paşa, meclisi feshedip yeni bir seçime gitti ise de Balkan Savaşlarının patlak vermesi üzerine bir sonuç alınamadı. Balkan Savaşları esnasında bir hükümet darbesiyle yeniden iktidara gelen İttihat ve Terakki ise yeni bir seçim kararı almış ve bu seçime yalnızca kendisi katılmıştır.⁶¹

Muhalefet seyrinin istikametine göre sürüklenen Hürriyet ve İtilâf Fırkası, siyaset hayatına gözünü açar açmaz yeni bir seçimle karşılaşmış ve muhalefetteki durumu zayıflamıştır. Bu sıralarda ilk ve tek kongresini düzenleyen (20 Mayıs 1328/3 Haziran 1912) fırka, reisliğe, Gümülcine'li İsmail Hakkı Bey'i getirmiştir.⁶²

Mahmut Şevket Paşa suikasti üzerine fırkanın bazı elemanları İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından Sinop'a sürülmüşler, bazıları da memleket dışına kaçmışlardır. Fırka hakkında hükümetin bir fesh kararına rastlanmamıştır. Bu suretle

⁵⁸ Demir, II. Meşrutiyet Dönem Meclis-i Mebusan Seçimleri, s.103-104..

⁵⁹ Demir, II. Meşrutiyet Dönem Meclis-i Mebusan Seçimleri, s.105-106; Tunaya, Siyasi Partiler, s.323-324; Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, s. 123.

⁶⁰ Tanör, Anayasal Gelişmeler, s.154.

⁶¹ Demir, II. Meşrutiyet Dönem Meclis-i Mebusan Seçimleri, s.184-188.

⁶² Tunaya, Siyasi Partiler, s.331.

memleket için de birleşik muhalefetin vücuda getirmiş olduğu Hürriyet ve İtilâf Fırkası, mütareke devrine kadar herhangi bir faaliyet gösteremeyecektir.⁶³

X. Milli Meşrutiyet Fırkası:

23 Ağustos 1328/5 Temmuz 1912'de kurulan partinin kurucuları arasında: Kütahya eski Mebusu Ferit (İfham Gazetesi Başyazarı), Yusuf Akçura, Müderris Zühdü, Belediye Meclisi Reisi Mehmet Ali ve Fizan eski Mebusu Cami Beyler bulunuyordu. İttihatçı-İtilâfçı cepheleşmesinin yoğunlaştığı bir ortamda kurulan firkanın en önemli özelliği yakın tarihimizde kurulan milliyetçi (Mililyetperver ve Türkçü) bir siyasi parti olmasıdır.

Bu firkanın beyannamesine göre; Osmanlı ülkesi üzerinde Osmanlıyı kuvvetlendirmek lazımdır. Bununla beraber hayale kapılmamak gerek. Çünkü bir Osmanlı milleti kurulamayacaktır. Yapılacak iş imparatorluğun merkezi unsuru olan Türklüğü kuvvetlendirmektir.

İttihat ve Terakki Fırkası, Osmanlılıktan Türkçülüğe kaymakla beraber, henüz bu istikametini tayin edememişlerdir. Bu nedenle açıkça Türkçü milliyetçi bir programla ortaya çıkan Milli Meşrutiyet Fırkasını tereddütle karşılamışlardır.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası ise, Milli Meşrutiyet Fırkası ile hiçbir zaman anlaşmamış, onu bir oyun olarak nitelendirmiştir.

Maddi sıkıntılar yüzünden kapanan Milli Meşrutiyet Fırkası, mütareke döneminde “Milli Türk Fırkası” adıyla tekrar siyaset sahnesinde görünecektir.⁶⁴

⁶³ Tunaya, Siyasi Partiler, s.332.

⁶⁴ Tunaya, Siyasi Partiler, s.358-361.